

BJÖRN ÞÓR VILHJÁLMSOON  
OG KJARTAN MÁR ÓMARSSON

## Þýðingar, þjóðarbíó og hrifmagn

### Inngangur

Þýðingarnar sem hér fara á eftir snúa annars vegar að árþíóinu og hins vegar að þjóðarbíóinu. Greinin sem fjallar um árþíóid er „Hrífmagmsbíóid: Árþíóid, áhorfandinn og framúrsteftnan“ eftir bandaríska kvikmyndafræðinginn Tom Gunning, en hún markaði djúp spor í viðtökur og skilning á kvikmyndagerð fyrstu áratuga kvikmyndaftarinnar. Síðari þýðingin er á grein breska kvikmyndafræðingsins Andrews D. Higgs, „Takmarkandi ímyndunarafli þjóðarbíósins“, og hverfist eins og titillinn gefur til kynna um hugmyndina um þjóðarbíó.

Í báðum tilvikum er um mikilvæg kvikmyndafræðileg hugtök að ræða, þótt stundum geti verið vandasamt að gera grein fyrir þeim með ásætlanlegum hætti. Fyrirnefnda hugtakið, „árþíó“, er þýðing á enska hugtakinu „*early cinema*“ og er þar jafnan átt við tímasteiðið fram að framkomu frásagnarmyndarinnar í nútímalegum skilningi, en gjarnan er litið til ársins 1907 sem straumhvarfa í þessu samhengi.<sup>1</sup> Nokkuð er þó deilt um skilgreiningar og tímasetningar þegar að endimörkum árþíósins kemur, og hefur því til að mynda verið haldið fram að árþíóinu ljúki ekki með ákveðinni dagsetningu eða ártali heldur samlagist það „næsta þróunarskeiði“ kvikmyndaftarinnar. Réttast sé því að tala um tímabil, t.d. frá 1907-1913, eða 1908 til 1917, og þá sem eins konar millibilsástand. Árþíóid hefur ekki verið „yfirstigið“ og ekki er heldur hægt að greina fullmótaða lögun hinnar nútímalegu kvikmynda.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Það er á þessum tíma sem tekið er að notast við fleiri skot til að segja flóknari sögur í kvikmyndum, og kvikmyndagerðarmenn eru að finna framsetningarhætti á tíma og rúmi á máta sem gerði áhorfendum kleift að fylgja fjölþættari frásagnarframvindu.

<sup>2</sup> Í grein Toms Gunnings sem hér er þýdd nefnir hann sjálfur 1907-1913 sem tímabil



Ennfremur má spyrja hvaða aðferðir skuli nota við túlkun kvikmyndasöggunnar og þróun í kvikmyndagerð svo hægt sé að tryggja að framkoma frásagnarmyndarinnar „í nútímalegum skilningi“ fari ekki framhjá þeim sem eru að skima eftir henni. Hver eru eigindi þessa viðburðar, og hvaða viðmið og kröfur liggja hugmyndinni um „nútímalega frásagnarmynd“ til grundvallar? Þá er einnig gagnlegt að hafa ákveðna fyrirvara um þann hefðbundna skilning sem lagður hefur verið í tímabilið fyrir tilkomu nútímalegu frásagnarmyndarinnar, það er að segja, hvort það geti ekki verið varasamt að stilla upp kvikmyndagerð fyrstu tíu árunna, svo dæmi sé tekið, á máta sem smættar hana í vísbendingu um það sem koma skal og frumstæða birtingarmynd einhvers sem síðar var fullkomnað? Ef notast mætti við líkingu úr náttúrufræði væri hægt að segja að innan slíks túlkunarramma eigi árbíóið á hættu að vera stillt upp sem snemmbúnum og vanþroskuðum hluta af þróunarferli hvers ferill stefnir að einhverju mun mikilfenglegra; hryggleysingi sem skilinn er eftir í sjónum til að fylgjast með öpunum axla ábyrgð sína í trjánnum og hefjast handa við hið fyrirbyggjandi darwiníska verkefni.

Grein Toms Gunnings um hrifmagn og fagurfræði sjónarspilsins reyndist mikilvægt inngríp í þessa umræðu og hefur haft gagnger áhrif á hvernig fagurfræði og merkingarmiðlun árbíósins er skilin og sett í menningarlegt samhengi í kvikmyndafræðum samtímans. Þá er full ástæða til að vona að fræðilegur túlkunarramma og nálgun Gunnings eigi eftir að verða íslenskum kvikmyndafræðingum gagnlegt veganesti í rannsóknum sínum á íslenska árbíóinu.

Þjóðarbíóið er ekki síður snúið hugtak, en þar er um þýðingu á enska hugtakinu „*national cinema*“ að ræða. Ólíkt árbíóinu er ekki um tímabundið hugtak að ræða í kvikmyndasöggunni, enda þótt hugtakið sé vissulega sögulegt og sögulega mótað. Það sem hugtökin eiga hins vegar sameiginlegt eru hin fljóttandi mörk sem einkenna þau bæði. Líkt og tímarammi árbíósins er nokkuð á reiki má spyrja hvaða landfræðipólítísku rými hýsi þjóðarbíóið? Ekki er nóg með að kvikmyndagerð sé fjárfrek heldur eru afurðirnar einnig afar útsækna. Rökvísi kvikmyndaíðnaðarins hvetur ekki bara til heldur krefst útflutnings, enda kannski ekkert eðlilegra í ljósi þess að í mörgum tilvikum kemur lungi fjármögnunarinnar að utan og jafnvel hluti af tæknifólkinu og

---

frásagnarvæðingar kvikmyndanna. Varðandi sögulega millibilsástandið er gagnlegt að benda á greinasafnið *American Cinema's Transitional Era: Audiences, Institutions, Practices*, ritstj. Charlie Keil og Shelly Stam, Oakland: University of California Press, 2004, sem og Charlie Keil, *Early American Cinema in Transition: Story, Style, and Filmmaking, 1907-1913*, Madison: University of Wisconsin Press, 2002.

listamönnunum sem starfa við gerð myndarinnar. Hvenær er mynd þjóðleg með öðrum orðum og hvenær hafa tengingarnar við þjóðarhugtakið losnað í slíkum mæli að landfesti sé glatað og hugmyndin um þjóðerni er orðin svo vandasöm að hún er jafnvel farin að þvælast fyrir? Þjóðarbíóið er í því ljósi hugtak sem er uppfullt af ólíkum merkingaraukum, sem stundum vilja lenda í þversögn hver við annan. Auk þess verður hugmyndin um þjóðarbíó hluti af stærra merkingarsamhengi, samhengi sem tekur til hugmynda um þjóðerni, þjóðarvitund, þjóðarsjálfsmynd og sjálfstæði, auk annarra hugmynda um sérstöðu þjóða í samanburði við önnur ríki og þjóðlönd.

Þá tengist hugmyndin um þjóðarbíó óhjákvæmilega hefðum og hugmyndum um þjóðarbókmenntir og menningarlegri sjálfsmynd þjóða í þverþjóðlegu, alþjóðlegu og hnattrænu samhengi, sem einmitt er kveikja ofangreindrar spurningar um skilgreiningu og endimörk þjóðarbíósins. Íslendingar urðu til að mynda snemma meðvitaðir um mikilvægi þjóðlegra birtingarmynda á hvíta tjaldinu og hingað sóttu ófáir kvikmyndagerðarmenn í þeim tilgangi að búa til það sem í dag er vísað til sem „Íslandsmynda“.<sup>3</sup> Kvikmyndin var í vissum skilningi fyrsta hnattræna menningarformið, listform sem dreift var um víða veröld og lét ekki stöðvast af landamærum, tungumálaveggjum eða öðrum áþekktum hindrunum. Það er ekki síst af þeim sökum sem ríkisvaldi flestra þjóða hefur löngum verið umhugað um kvikmyndamiðilinn, og þá ýmist leitast eftir að stýra honum innan sinna landamæra, nú eða styðja við framkomu kvikmyndaiðnaðar, stofna og svo móta sitt eigið þjóðarbíó. Higson dregur hins vegar fram að um vandasamt verkefni sé ávallt að ræða, og komi þar til í senn innbyggður þverþjóðleiki kvikmyndamiðilsins, hvurs fjármögnunarformgerð hefur í áranna rás sífellt orðið fjölþjóðlegri, og mótsagnakenndar hugmyndir um hið þjóðlega.

### *Hrifmagn, kvikmyndir og framúrstefna*

Tom Gunning er prófessor við Listasögu, kvikmynda- og nýmiðladeild Háskólans í Chicago. Hann er höfundur bókanna *D.W. Griffith og uppruni bandarísku frásagnarkvikmyndarinnar*, *Kvikmyndir Fritz Lang: táknögur sjónar og nútíma* og *Órar litanna í árbíóinu*.<sup>4</sup> Gunning er þar að auki mikilvirkur greinahöfundur á sviði árbíósins, kvikmyndasögu, kvikmyndakenninga, framúrstefnukvikmynda, greinafræða og módernisma og telja útgefna

<sup>3</sup> Íris Ellenberger, *Íslandskvikmyndir 1916–1966: ímyndir, sjálfsmynd og vald*, Reykjavík: Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, 2007.

<sup>4</sup> Tom Gunning, *D.W. Griffith and the Origins of American Narrative Film: The Early*

greinar hans hátt á annað hundrað. Samband kvikmynda og tækni hefur verið honum hugleikið auk menningarsögulegra áhrifaþátta kvikmyndasýninga og reynsla hins „sögulega áhorfanda“ ber endurtekið á góma. Segja mætti að vandkvæði tengd kvikmyndastíl, kvikmyndatúlkun, kvikmyndasögu og kvikmyndamenningu séu ráðandi stef í skrifum hans en þar hafa rannsóknir á árbíóinu og nútímamenningu vegið einna þyngst. Það er einna helst í því samhengi sem hugtak hans um „hrifmagnsbíóið“ kemur fram sem tilraun til þess að binda kvikmyndir öðrum öflum en þeim sem snúa að sifjum þeirra við frásagnarhefð skáldsögunnar og leikhússins, sér í lagi öfl sem vakna við myndun nýrrar sjónmenningar sem var í burðarliðnum við upphaf síðustu aldar.<sup>5</sup>

Grein hans um hrifmagnsbíóið er án efa hans þekktasta verk en hún er afleggjari stærri umræðu sem átti sér stað í kvikmyndafræðum undir lok áttunda áratugarins. Hópur kvikmyndasagnfræðinga kom saman í Englandi til þess að rita „nýja sögu“ kvikmyndarinnar á FIAF (Alþjóðasamband kvikmyndasafna) ráðstefnu í Brighton árið 1978.<sup>6</sup> Þar funduðu skjalaverðir og kvikmyndasagnfræðingar með það markmið í huga að endurskrifa kvikmyndasöguna út frá nýjum viðmiðum sem myndu byggja á þekkingarfræðilegum, and-markhyggnum og efnishyggjulegum forsendum (t.d. dreifikerfum kvikmynda, sýningarstöðum, ritskoðunum og orðræðum utan fagtímarita), en ekki – líkt og hafði viðgengist fram að því – út frá öldutoppum kvikmyndalegra stíltílauna, meistara og meistaraverka.

Eitt helsta grettistak þessarar nýju söguhyggju var að koma á fót stofni áreiðanlegra og sannreynanlegra gagna sem þóttu snerta á sögulegri þróun kvikmyndarinnar og sú varð raunin að ný rannsóknarsvið opnuðust þegar hugað var að fjölmíðlaumhverfi árbíósins, iðn- og markaðsvæðingu skemmtana og tómsunda. Sýnt þótti að rannsóknir á samhengi sýningarhalds gætu þjónað burðarhlutverki í lausn vafamála sem snertu framleiðslu kvikmynda og formlega þróun þeirra. Kannanir „nýju sagnfræðinga“ – m.a. Charles Musser, Janet Steiger og Russell Merrit – leiddu í ljós að kvik-

---

*Years at Biograph*, University of Illinois Press, 1993; *The Films of Fritz Lang: Allegories of Vision and Modernity*, London: BFI, 2000; *Fantasia of Color in Early Cinema*, Amsterdam University Press, 2015.

<sup>5</sup> Sjá t.d. Tom Gunning, „A Culture of Shocks and Flows“, *Modernity and Cinema*, ritstj. Murray Pomerance, New Brunswick, New Jersey og London: Rutgers University Press, 2006, bls. 297-315.

<sup>6</sup> Um straumhvörf Brightonfundarins í kvikmyndasögulegum rannsóknum má t.a.m. lesa í Jan-Christopher Horak, „The FIAF Brighton Conferenc (1978): Ten Years After“, *Historical Journal of Film Radio and Television*, 1991, bls. 279-291.

myndasaga Bandaríkjanna væri raunar náskyld sögu farandssýninga og annarra alþýðuskemmtanna, sem gekk gegn ríkjandi söguskoðun þess tíma. En fram að því hafði viðkvæðið hljómað á þá leið að kvikmyndin væri vafalaust systir skáldsögunnar og leiklistarinnar. Þau skrif sem fylgdu í kjölfar Brightonfundarins gátu af sér urmul nýrra ganga og kennikerfa sem reyndust grundvöllur fyrir nýjum skilningi kvikmyndalegrar „þróunar“ í upphafi tuttugustu aldarinnar. Það er sá grundvöllur sem grein Gunnings um hrifmagnsbíóið stendur á.

Kvikmyndir frá upphafi 20. aldar höfðu vakið áhuga Gunnings sökum þess að þær samþættu ekki endilega ímynd við óslitna frásöguformgerð, auk þess sem þær ávörpuðu áhorfendur á aðra leið en kvikmyndir sem bjuggu yfir heilsteypum og sjálfstæðum söguheimi. Í Brighton flutti Gunning erindi sem kallaðist „Ólínulegur stíll í árþíóinu“ þar sem gerð var tilraun til að tjá þá róttæku misleitni sem finna mátti í frásagnarkvikmyndum milli 1900 og 1906.<sup>7</sup> Megininntak þess var að kvikmyndir þess skeiðs væru trúlegri til þess að hafa í frammi mælskufræði sýndarmennskunnar en að hneppa áhorfendur í algleymi frásagnarinnar.

Hugmyndir Gunnings voru að einhverju leyti mótaðar af hópi framúr-stefnuhreyfingar í New York á áttunda áratugnum, sér í lagi kvikmyndagerðarmanna á borð við Ernie Gehr, Hollis Frampton og Ken Jacobs sem höfðu allir grandskoðað kvikmyndir árþíóins og innlímað í eigin verk. Kvikmyndir þeirra spiluðu því lykilhlutverk í endurskoðun Gunnings á kvikmyndum árþíóins og lausn þeirra undan þróunarlegri markhyggju, sem taldi þær eingöngu frumstæð upphafsskref í átt til fullkomnunar frásögumyndarinnar. Eins höfðu viðtökufræði þess tíma og sér í lagi skrif Lauru Mulvey um getu kvikmyndaformsins til að stjórna sjónmáli áhorfandans viss áhrif og bentu á mögulega nauðsyn þess að hafa sögulegan áhorfanda í huga.<sup>8</sup> Þar að auki er eflaust að skrif Noël Burch um kvikmyndir Edwins Porters sem birtust í *Screen* seint á áttunda tug og hugmyndir hans um „frumstæða“ bíóið hafi verið mótandi.<sup>9</sup> Í kjölfar Brighton heldur Gunning áfram endurskoðun árþíóins og kom frumútgáfa þeirrar greinar sem hér birtist á íslensku fyrst á prent árið 1986 í tímaritinu *Wide Angle* en ekki í endanlegri útgáfu fyrr

<sup>7</sup> Tom Gunning „The Non-Continuous Style of Early Film“, *Cinema 1900/1906: An Analytical Study*, ritstj. Roger Holman, Brussel: FIAF, 1982, bls. 213-230.

<sup>8</sup> Sjá: Laura Mulvey, „Sjónræn nautn og frásagnarkvikmyndin“, *Áfangar í kvikmyndafræðum*, þýð. Heiða Jóhannsdóttir, ritstj. Guðni Elísson, Reykjavík: Forlagið, 2003 [1975], bls. 330-342.

<sup>9</sup> Sjá: Noël Burch, „Porter, or Ambivalence“, *Screen*, vetur 1978, bls. 91-106 og *Praxis*

en fjórum árum síðar í greinasafninu *Árbíó: Rými, rammi, frásögn* þar sem tekið var saman úrval þeirra skrifa sem birtust um árbíóið í kjölfar FIAF fundarins.<sup>10</sup>

Gríðarlegar breytingar eiga sér stað í kvikmyndamiðlunum frá tilurð hans fram að því að einhvers konar sígild frásagnaraðferð verður að almennu viðmiði og notar Gunning hrifmagnshugtakið til þess að fanga þær áhorfsvenjur sem hann telur að hafi verið ráðandi allt fram til þess að frásagnarmyndir urðu ríkjandi. Grein Gunnings varð fljótt aflvaki umræðna um eðli þróunar kvikmynda í Bandaríkjunum og heldur því áfram á okkar dögum, en ráðlegt er að hafa í huga að Gunning beitir hugtakinu ekki sem sögulegum fasta heldur gagnlegu tæki í því skyni að ljúka upp og greina kvikmyndir árdaganna á sama tíma og það nýtist við að lýsa ólíkum tímaskiðum í kvikmyndasögunni. Gildi hrifmagnsbíósins liggur þá ekki síst í því hvernig það staðsetur áhorfandann á sögulega sértækan og skarphugsaðan hátt.

### *Þjóðarbíó og ímynduð samfélög*

Andrew Douglas Higson er einn af mikilvirkari kvikmyndafræðingum Bretlandseyja og starfar um þessar mundir sem prófessor við deild leikhús-, kvikmynda- og sjónvarpsfræða við Háskólann í York. Higson tilheyrir fyrstu kynslóð fræðimanna sem áttu þess kost að ljúka doktorsnámi í kvikmyndafræði í Bretlandi, en það gerði hann á öndverðum níunda áratugnum. Um svipað leyti hófst rannsóknar- og birtingarferill hans og liggur nú eftir hann mikill fjöldi greina í fagritum, greinasöfnum og í formi bókarkafila. Þá hefur hann skrifað bækur á borð við *England myndað: Menningarbundin ensk kvikmyndagerð frá tíunda áratugnum* (2011), *Ensk menningararfleið, enska bíóið: Búningardrömu frá 1980* (2003), og *Fánanum veifað: Samsetning þjóðarbíós í Bretlandi* (1995), en síðastnefnda verkið er talið til grundvallarrita á sínu sviði.<sup>11</sup>

Higson hefur ennfremur ritstýrt greinasöfnum á borð við *Evrópskar kvikmyndir og sjónvarp: Menningarstefna og hversdagslífið* (með Eva Novrup

---

*du Cinéma*, París: Gallimard, 1969.

<sup>10</sup> Tom Gunning, „Cinema of Attraction: Early Film, its Spectator and the Avant-Garde“, *Wide Angle*, 1986, bls. 63–70; „Cinema of Attraction[s]: Early Film, its Spectator and the Avant-Garde“, *Early Cinema: Space, Frame, Narrative*, ritstj. Thomas Elsaesser, London: BFI, 1990, bls. 56–63.

<sup>11</sup> Andrew D. Higson, *Film England: Culturally English Filmmaking since the 1990s*, London: I.B. Tauris, 2011; *English Heritage, English Cinema: Costume Drama since 1980*, Oxford: Oxford University Press, 2003; *Waving The Flag: Constructing a Na-*

Redvall og Ib Bondebjerg, 2015), *Ung og saklaus? Kvikmyndir í Bretlandi, 1896-1930* (2002), *Breska bíóið, fortíð og samtíð* (með Justine Ashby, 2000), *Bíó-Evrópa og Bíó-Ameríka: Kvikmyndir, verslun og menningarsamskipti 1920-1939* (með Richard Maltby, 1999), og *Hverfular sýnir: Lykilskrif um breska bíóið* (1996).<sup>12</sup> Þá hefur Higson stýrt umfangsmiklum verkefnum á sviði kvikmyndamenningar og kvikmyndagerðar. Má þar nefna „Handan fjöl-salabíósins: Áhorfendur sértækra kvikmynda í landshlutum Englands“, en það er rannsóknarverkefni sem beinir sjónum að kvikmyndamenningu utan stórborga og spyr hvornig auka megi aðgengi áhorfenda að kvikmyndum sem liggja handan meginstraumsins. Þar er átt við minni og ódýrari myndir sem öllu jafnan er ekki dreift jafn víða og „stærri“ markaðsmyndum, svokallaðar „óháðar“ og „erlendar“ myndir, heimildarmyndir og efni úr kvikmyndasöfnum, svo nokkuð sé nefnt.<sup>13</sup> Nýjasta verkefnið sem Higson er í forsvari fyrir nefnist „XR Sögur: Framsæknar lausnir varðandi skjáfrásagnir á tímum gagnvirkni og alhliða einbeitingar“, sem er samstarfsverkefni Háskólans í York, Screen Yorkshire og British Film Institute. Þar er stefnt að því að virkja svæðisbundna framleiðendur myndefnis á ýmsum sviðum, þ. á m. í kvikmyndum og tölvuleikjum.<sup>14</sup>

Higson hefur eins og sjá má af framantöldu birt mikið um breska kvikmyndagerð og kvikmyndasögu, allt frá þögla skeiðinu til samtímans. Þá má segja að hugmyndin um þjóðarbíó, og kannski ekki síður þverþjóðlega bíóið, sé einn af hornsteinunum í fræðastarfi Higsons. Hann var raunar afar miðlægur í fræðamróttinu í aðdraganda árpúsundamótanna þegar hugtakið „þjóðarbíó“ var endurnýjað og virkjað með kraftmiklum hætti til að hugsa um og greina kvikmyndamenningu samtímans. Greinin „Hugmyndin um þjóðarbíó“, sem birtist í tímaritinu *Screen* árið 1989, er í því sambandi

---

*tional Cinema in Britain*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

<sup>12</sup> *European Cinema and Television: Cultural Policy and Everyday Life*, ritstj. Andrew D. Higson, Eva Novrup Redvall og Ib Bondebjerg, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2015; *Young and Innocent? The Cinema in Britain, 1896-1930*, ritstj. Andrew D. Higson, Exeter: University of Exeter Press, 2002; *British Cinema, Past and Present*, ritstj. Andrew D. Higson og Justine Ashby, London: Routledge, 2000; *Film Europe and Film America: Cinema, Commerce and Cultural Exchange, 1920-1939*, ritstj. Andrew D. Higson og Richard Maltby, Exeter: Exeter University Press, 1999, og *Dissolving Views: Key Writings on British Cinema*, ritstj. Andrew D. Higson, London: Cassell, 1996.

<sup>13</sup> Verkefnið nefnist „Beyond the Multiplex: Audiences for Specialised Film in English Regions“, og um það má finna frekari upplýsingar á [Beyondthemultiplex.net](http://Beyondthemultiplex.net).

<sup>14</sup> „XR Stories: Innovations in Screen Storytelling in the Age of Interactivity and Immersion“, sjá nánar hér, <https://xrstories.co.uk/>.

einn af stofntextum fræðasviðsins um þjóðarbíó og hefur skipað sér í röð sígilda fræðatexta innan kvikmyndafræðinnar.<sup>15</sup> Þá hefur Higson einnig sinnt rannsóknum á evrópska bíóinu og arfleifðarmyndinni (e. *heritage film*), en á síðustu árum hefur hann snúið sér í auknum mæli að rannsóknum á sviði mjúks valds (e. *soft power*), ímyndaþróunar þjóða, stefnumála í skapandi iðngreinum, og dreifingarkostum og viðtökum kvikmynda (meginstraumsmynda jafnt og sérhæfðari listamynda) á stafrænum tímum.

Ef litið er aftur til greinar Higsons frá 1989, „Hugmyndin um þjóðarbíó“, og henni stillt upp andspænis greininni sem hér er þýdd, „Takmarkandi ímyndunarafl þjóðarbíósins“, sem út kom röskum áratug síðar, gæti fljótvrirkur samanburður á titlunum einum og sér dugað til að kveikja grunsemdir í brjósti lesanda um að viðhorfsbreyting hafi átt sér stað hjá höfundi.<sup>16</sup> Sú er líka raunin en áður en hugað er að þróun hugmynda Higsons um þjóðarbíóið er rétt að gefa ákveðnum grunnforsendum gaum.

Þjóðarbíóhugtakið má nálgast á ýmsa vegu. Hægt er að ímynda sér að kvikmyndir sem Íslendingar taka umtalsverðan þátt í að gera, nú eða ef einn tiltekinn Íslendingur er í lykilstöðu við gerð kvikmynda, er leikstjóri til dæmis, og eru fjármagnaðar að minnsta kosti að hluta úr íslenskum sjóðum, taki sér sæti vandræðalaust undir skjólsælu þaki íslenska þjóðarbíósins. Í flestum tilvikum væri jafnvel hægt að gefa sér að talað yrði á íslensku í myndinni og sögusviðið væri Ísland eða tengdist þjóðinni með einhverjum hætti – en ekki þyrfti að gera kröfu um þetta. Þjóðarbíó í þessum skilningi er samansafn kvikmynda sem deila áðurnefndum sérkennum og með tíð og tíma verður það myndugra, verk bætast sífellt í sarpinn, hefð, saga og stigveldi verða til. Af þeim sökum þyrfti heldur ekki að koma á óvart ef jafnan væri meiri höfðingjabragur á þjóðarbíóum sem eiga sér „langa“ kvikmynda sögu en hinum, líkt og Íslandi, sem hófust handa við kvikmyndagerð síðar, og mætti hér nefna Bandaríkin, Frakkland, Bretland og Japan sem dæmi um þjóðarbíó sem rekja sögu sína aftur til fyrstu ára miðilsins. En í sjálfu sér lýtur þjóðarbíóið ekki rökvisi núllsummuafferðarinnar, það er eitthvað sem þjóðir eignast sjálfkrafa, að því gefnu að efnahagslegar forsendur séu fyrir hendi sem leyfa kvikmyndagerð og að ráðist sé í hana innan landamæra þjóðríkisins.

<sup>15</sup> Andrew D. Higson, „The Concept of National Cinema“, *Screen*, 30:4 (haust) 1989, bls. 36-46.

<sup>16</sup> „The Limiting Imagination of National Cinema“ kom fyrst út í greinasafninu *Cinema and Nation*, ritstj. Mette Hjort og Scott MacKenzie, London og New York: Routledge, 2000, bls. 63-74.



Þegar um þjóðarbíóið er rætt í fræðilegu samhengi er hugtakið þó oftast margslungnara en sem þessu nemur, og það er sannarlega tilvikið í skrifum Higgsóns.<sup>17</sup> Hægt væri til dæmis að gagnrýna lýsinguna hér að ofan á þeim forsendum að henni svipaði fullmikið til þess hvernig almennt er hugsað um þjóðlegan kvikmyndaiðnað, ekki síst vegna þess að þjóðarhugtakið og menningarhugtakið gegna takmörkuðu hlutverki í útlistuninni. Mikilvægt væri í öllu falli að gera greinarmun á þessu tvennu, þjóðlegum kvikmynda- iðnaði og þjóðarbíói, og tengja hið síðarnefnda við hugtökin sem nefnd voru rétt í þessu, þjóðina og menningu. Þegar svo grennslast er fyrir um merkingu þjóðar-hlutans í þjóðarbíóhugtakinu, sem og tengsl þess við menningu og samfélag, blasa áhrif írska sagnfræðingsins Benedicts Andersons við. Rit hans, *Ímynduð samfélög*, hefur haft mikil áhrif á skilning kvikmyndafræðinga á þjóðarhugtakinu og þjóðarbíóinu.<sup>18</sup>

Sporgöngumenn Andersons líta ekki á þjóðina sem skýra og afmarkaða heild, hvurs saga og svæðisbundin tilvist í veruleikanum tryggir að hún sé „raunveruleg“ og búi yfir merkingu sem er stöðug og upphafin, auk þess að vera nægilega andrík til að deila virkni sinni með þegnum. Þess í stað framsetur Anderson þjóðina sem menningarlega mótað og huglægt fyrirbæri sem verður til í ákveðnum tilgangi og er markvisst viðhaldið, þjóðin er fóstruð ekki síður en hún fóstrar. Í sífelli þarf að hlaða hana merkingu og gæta þess að ímynda- og hugmyndavefurinn sem hún samanstendur af flosni ekki upp eða sé afhjúpaður. Markmið ímyndaðra samfélaga af þessu tagi eru samheldni og hagsæld, en þeim til grundvallar liggur jafnframt hugmyndafræði og ýmiskonar valdaafstæður og hagsmunir sem þýðir að gangvirki þeirra getur verið háskalegt, og er síður en svo saklaust. Menningin er hins vegar ytri ásýnd þessa gangvirkis, sem þannig verður jafnframt ásættanlegra, og mikilvægur stýriþáttur í samsetningu þjóðarinnar og varnarvirki gegn öllu því sem getur látið snurðu hlaupa á þráðinn í samfélagsgerðinni.

Ef hugsað er um þjóðarbíóið á slíkum forsendum færist áherslan frá þeim formlegu skilyrðum sem sett voru fram hér að ofan og að menningarlegu hlutverki kvikmynda og samfélagslegu, og jafnvel að þeim hugmyndafræðilega boðskap sem kann að vera framreiddur. Til að öðlast inngöngu í þjóðarbíóið eða verða mikilsvirtur hluti af því gæti kvikmyndagerðarmaður þurft

<sup>17</sup> Hér er rétt að nefna doktorsritgerð Björns Ægis Norðsfjörð, „Icelandic Cinema: National Practice in a Global Context“, University of Iowa, 2005. Í ritgerðinni er að finna umfangsmikla umfjöllun og greiningu á þjóðarbíóhugtakinu sem og íslenska þjóðarbíóinu.

<sup>18</sup> Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, London og New York: Verso, 2006.

að laga sig að tilteknum hugmyndum og áherslum, viðfangsefnum og fagurfræðilegum eða sjónrænum stílbrögðum. Á hinn bóginn gætu slíkar forkröfur virkað sem eðlilegur og náttúrulegur hluti af heimsmyndinni sem þegar er til staðar, og myndi það þá vera vitnisburður um hraustlega ímyndaða þjóðmenningu; ímyndað samfélag sem tryggt hefur stöðu sína og aðgengi að veruleikanum, og er því að virka eins og það á að gera.

Virgni þjóðarþíóins í huga Higsons er ekki ósvipuð þeirri sem Benedict Anderson telur sig greina í hinu ímyndaða samfélagi, og mætti því hugsanlega líta á þjóðarþíóíð sem eins konar *mise en abyme* samfélagsins ímyndaða. Hér er jafnframt mikilvægt að hafa í huga að Higson er gagnrýnn á bæði hugtökin, ímyndaða samfélagið og þjóðarþíóíð, og mun frekar svo í greininni sem hér er þýdd en þeirri sem birtist tíu árum fyrr í *Screen*. Rökvísi hins ímyndaða samfélags knýr á um sköpun sameiginlegrar menningar, sameiginlegrar þjóðarvitundar, sameiginlegrar heimsmyndar, sameiginlegs tungumáls og almennrar samheldni. Þetta eru allt grunnforsendur þjóðarinnar, í fjarveru þeirra gæti hún ekki verið til. Vitanlega fylgja kostir slíkrí samfélagsgerð og áherslum en Higson beinir sjónum að fórnarkostnaðinum, eftirköstunum og afleiddum áhrifum. Væri þar hægt að nefna óþol í garð mismunar og hins sértæka, þess sem er hinsegin eða öðruvísi. Hið afmarkaða og sérstaka lendir undir mulningsvél heildarinnar. Hugmyndafræði þjóðarinnar er ekki endilega vinsamleg þjóðarþrotum eða menningarkimum, því sem sker sig úr eða skilur sig frá. Flatneskja blasir við Higson og hann hefur djúpstæðar efasemdir um gagnsemi þessara stóru og alltumlykjandi hugmynda. En samhliða því að Higson dregur fram þversagnir, árekstra og ágalla fjallar hann um hugtökin og skírskotunarkerfi þeirra á djúpstæðan, skarpan og sérlega gagnlegan hátt. Það er svo lesanda að taka afstöðu í kjölfar lestursins.

BJÖRN ÞÓR VILHJÁLMSOON

Lektor í almennri bókmenntafræði  
og kvikmyndafræði

Íslensku- og menningardeild

Hugvísindasviði Háskóla Íslands

Sæmundargötu 2

IS-101 Reykjavík, Ísland

btv@hi.is

KJARTAN MÁR ÓMARSSON

Doktorsnemi í almennri  
bókmenntafræði

Íslensku- og menningardeild

Hugvísindasviði Háskóla Íslands

Sæmundargötu 2

IS-101 Reykjavík, Ísland

ko@hi.is